

УДК 378.091:373.3

Юлія Шпаляренко

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID ID 0000-0002-0727-4229

DOI 10.24139/2312-5993/2020.09/270-280

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто досвід щодо формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення педагогічних дисциплін на факультеті початкового навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Визначено, що сьогодні особливого значення набуває громадянська компетентність особистості, описано необхідність мати сформовану громадянську компетентність учителю початкової школи.

Охарактеризовано особистість, яка має сформовану громадянську компетентність, проведено теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми в сучасній науці, запропоновано вправи, спрямовані на формування визначеного феномену, зазначено, під час вивчення яких дисциплін доцільно проводити таку роботу.

Ключові слова: громадянська компетентність, майбутні вчителі початкової школи, громадянськість, громадянська компетентність майбутніх учителів початкової школи.

Постановка проблеми. У Концепції «Нова українська школа» чітко визначені основні компетентності, які має формувати сучасна школа в своїх учнях. У реаліях сьогодення нашої країни особливого значення набуває саме громадянська компетентність. Школа має формувати громадян із активною життєвою позицією, які здатні до критичного аналізу інформації, можуть розглядати ситуацію з різних позицій, здатні до прийняття обґрунтованих рішень; які розуміють значення національної пам'яті та її вплив на політичні процеси, здатні розуміти державний устрій, державну політику в усіх сферах суспільного життя, здатні цінувати й підтримувати традиції українського народу, його духовні цінності, розуміти цінності інших народів, бути спроможним реалізувати власний потенціал на користь державі в сучасних умовах; бути обізнаним щодо механізмів державного устрою та участі в ньому, відповідальним до своїх громадянських прав та обов'язків, стати активним учасником суспільного життя країни, здатним аргументовано відстоювати власну позицію, при цьому поважати та дослуховуватися до інших позицій. Заклад освіти має формувати дітей-патріотів своєї країни, які здатні до соціальної комунікації, спільних дій задля досягнення спільної мети, які розуміють свою громадянську ідентичність, державну, культурну, соціальну, історичну приналежність, здатні цінувати й розуміти інші культури та етноси; здатні до прийняття принципів рівності, чесності, толерантності,

добročесності; особистостей, які здатні до попередження та вирішення конфліктів (Концепція НУШ).

Звичайно, формувати всі ці якості патріота в умовах навчання в школі необхідно з самого її початку, тобто, з початкової школи, але ця робота буде ефективною лише за умови, що сам учитель початкової школи буде наділений всіма вище перерахованими якостями, буде людиною зі сформованою громадянською компетентністю. В аспекті цієї проблеми варто приділяти увагу формуванню зазначеного феномену під час навчання в університеті. Наш досвід дозволяє розкрити механізми формування громадянської компетентності студентів-майбутніх учителів початкової школи під час вивчення педагогічних дисциплін.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема громадянського виховання, громадянської компетентності неодноразово привертала увагу вчених. Різні аспекти визначеного феномену розглядали науковці (В. Адольф, М. Боришевський, О. Боряк, Ю. Варданян, Г. Ващенко, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Р. Євтушенко, І. Єрмаков, Ю. Кулюткін, Н. Лобанова, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Остапчук, О. Пошетун, Д. Пузікова, С. Рябова, О. Савченко, А. Сігова, М. Сіпліва, Н. Степанова, Г. Сухобська, О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна). Проте проблема формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення педагогічних дисциплін залишається недостатньо розробленою.

Мета статті – описати систему вправ, спрямовану на формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Методи дослідження: аналіз, синтез і систематизація наукових джерел із метою виявлення стану розробленості проблеми, спостереження й узагальнення з метою дослідження практичного досвіду формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо варіанти вправ на формування громадянської компетентності студентів, які впроваджено в освітній процес факультету початкового навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса) під час вивчення педагогічних дисциплін, а саме «Вступ до спеціальності» (1 курс) та «Основи педагогічної майстерності» (2 курс). Важливим, на нашу думку, є те, що обрані вправи майбутні вчителі початкової школи можуть використовувати в своїй подальшій професійній діяльності.

Під час відбору вправ ми звертали до напрацювань «Швейцарсько-українського проекту DOCCU», який спеціалізується на громадянській демократії (Living Democracy).

Розпочинаючи роботу з формування громадянськості студента в умовах вищої школи, важливо пам'ятати про необхідність забезпечення позитивного оточення, безпечного освітнього середовища, яке сприятиме формуванню його громадянської компетентності. Таким чином, перш за все, необхідно створити позитивну атмосферу в студентській групі, налаштувавши всіх учасників освітнього процесу на плідну співпрацю. У цьому напрямі існує безліч вправ і кожен викладач повинен обирати найбільш доречну саме для певної студентської групи, певного курсу. Пропонуємо декілька варіантів, які впроваджено в нашу роботу.

Вправа «Підбір парних карток»

Мета: допомогти студентам встановити контакт між собою в спокійній атмосфері.

Ресурси: набір карток, які можна зібрати в пари.

Хід вправи: 1. Викладач роздає картки у випадковому порядку і просить студентів знайти другу половинку.

2. Коли пари карток знаходять один одного, студенти працюють парами протягом 5 хвилин та дізнаються основну інформацію про своїх партнерів: ім'я, склад сім'ї, місце проживання, інтереси, улюблені тварини, музичний гурт, колір тощо.

3. Студенти повертаються в більшу групу. Кожен має можливість коротко представити свого партнера іншим членам групи.

4. Студенти коментують, що для них було новим і що їх вразило.

Цю вправу можна проводити іншим варіантом, наприклад, дати завдання зібратися разом тим, хто має спільні риси (зовнішні прояви, уподобання, одяг, місце проживання тощо), таким чином, можна організувати обговорення в менших групах.

Вправа «Букет квітів»

Мета: підтримка згуртованості в групі, підвищення самооцінки студентів, усвідомлення унікальності та відмінності кожного.

Ресурси: невелике портретне фото студента, велика квітка з паперу з п'яти пелюсток для кожного студента, ручки, два великих аркуша паперу для дошки, клей або інший матеріал для кріплення.

Хід вправи: 1. Кожен студент у центрі квітки наклеює свою фотографію.

2. На кожній із п'яти пелюсток пише одне або два слова про те:

1. Що може сказати про нього вчитель.
2. Що може сказати про нього член його сім'ї.
3. Що може сказати він сам про себе.
4. Що може сказати про нього друг.
5. Що може сказати про нього будь-хто в цій кімнаті, університеті або суспільстві.

3. Студенти розміщують кожен квітку на великому аркуші паперу, який знаходиться на дошці та домальовують стебло і листя для кожної квітки, щоб вийшов букет.

4. Сидячи в колі, майбутні вчителі висловлюють свої думки. Це допомагає зрозуміти символічне значення: букет втрапить свою красу, якщо деяких квітів не буде (суспільство); кожна квітка відрізняється й додає унікальності (гідність особи); у той самий час, всі квіти схожі, тобто одна квітка є так само важливою, як і інша (рівність).

Для кращого розуміння поняття «цінності» доречно використовувати вправу «Гра в пліт».

Мета: ознайомити студентів із поняттям «цінності», навчити визначати упередження.

Ресурси: картки з інформацією про персонажі.

Хід вправи: викладач розповідає історію «Десять чоловік дрейфують на плоту серед моря. Вони не знають свого точного місцезнаходження. Пліт занадто малий для них усіх. Чотирьох із них необхідно скинути в море. Хто це буде і чому?»

Кожен студент отримує картку, у якій міститься деяка інформація про персонажа, якого кожен представляє та ідентифікує шляхом визначення причин, чому він або вона заслуговує виживання більше, ніж інші. Студенти повинні говорити від першої особи. На картці також міститься опис ситуації і те, що стоїть на кону.

1. Майбутні вчителі працюють у групах від чотирьох до шести осіб. Кожна група вирішує, кого слід врятувати, спираючись на аргументацію конкретної людини. Для підвищення рівня інтерактивності кожен повинен не тільки захищати свого персонажа, але й також атакувати інших.

2. Кожна група звітує про свій вибір і порівнює з результатами інших груп.

3. Всі студенти визначають цінності й упередження, що виникли в ході роботи.

Приклади різних персонажів для вправи:

- 35-річний декоратор, неодружений, активно бере участь у політичному русі;
- чоловік, який нещодавно вийшов із в'язниці;
- ВІЛ позитивний наркоман;
- жінка похилого віку, що повертається на батьківщину зі своїми заощадженнями, щоб знову побачити сина;
- піаніст, батько двох дітей;
- нетверезий футбольний фанат;
- 15-річний підліток, переможець важливого літературного конкурсу;
- старий відомий рок музикант;
- посол, який працює в ООН;
- молода мати зі зламанною ногою;
- солдат, який повертається з відпустки.

Запорукою формування громадянської компетентності людини є обізнаність щодо власних прав та обов'язків та їх дотримання, тож пропонуємо вправу на актуалізацію знань щодо прав людини.

Вправа «**Перегони на повітряних кулях**».

Мета: актуалізувати знання студентів щодо прав людини, дати розуміння, що права людини не можуть бути відібрані та самовільне скасування прав людини межує з диктатурою.

Ресурси: ручки, маркери, папір формату А-3, який розміщуються на стіні; перелік прав, що підлягають скасуванню або розміщенню в порядку пріоритетності, паперові баластні мішки з наліпками.

Хід вправи: 1. Студенти поділяються на групи від п'яти до шести осіб. Кожна група отримує плакат і маркери. Майбутні вчителі малюють повітряну кулю, що летить над океаном або землею. Також на плакат кріпляться баластні мішки з піском, які символізують десять прав людини (див. перелік нижче).

2. Студенти уявляють, що вони подорожують на «Кулі з правами людини». Куля починає падати і пасажери повинні скинути баласт для того, щоб уникнути серйозної аварії. Завдання студентів – визначити пріоритетність прав людини та обрати, з якими з прав вони можуть попрощатися скоріше.

3. Куля продовжує падати й потрібно скидати додатковий баласт через рівні проміжки часу. Майбутні вчителі повинні скинути більше мішків з баластом. Після того, як чотири-або п'ять мішків скинути, куля безпечно досягає землі.

4. Пленарне обговорення в колі. Кожна група представляє свій перелік прав, які залишилися, іншим та пояснює свої пріоритети. Після цього переліки порівнюються, визначається чи багато відмінностей. Також потрібно провести обговорення щодо роботи в групах, визначити, про що було важко домовитися, чи складно було віддати пріоритет деяким правам людини на противагу іншим. Передбачається, що студенти зроблять висновок про те, що досягти згоди було можливо, і всі перераховані права людини є важливими, але люди можуть розставляти свої пріоритети, якщо вони стоять перед вибором. В умовах діючої Конституції скасування будь-якого з цих прав привело б до серйозного збитку для демократії. Права людини є природними правами людини, і тому не можуть бути відчужені.

Можливо поширити обговорення на предмет того, які з цих прав були включені до Конституції України, і як ці права захищені.

Перелік прав людини:

- свобода вибору;
- недоторканність майна;
- рівність чоловіків і жінок;
- чисте та здорове середовище;
- доступ до здорової їжі та чистої води;
- право на освіту;
- свобода думки, совісті й релігії;
- одяг і житло для всіх громадян;
- невтручання в особисте життя;
- свобода пересування.

Краще зрозуміти студентам інших допоможе вправа «**Всі різні, всі рівні**».

Мета: навчити майбутніх учителів впізнавати та сприймати один одного в групі, допомогти студентам дізнатися про те, що в них спільного та те, чого вони раніше не знали про своїх одногрупників, дізнатися про відносини і практики, пов'язані з відмінностями.

Ресурси: шматок крейди або мотузка, щоб зробити лінію на підлозі.

Хід вправи: 1. Учитель називає низку характеристик одну за одною. У міру оголошення ті, хто визнають, що вони цю характеристику мають, перетинають лінію.

Приклади характеристик: всі, хто ...

- одягнені в джинси;
- мають блакитні очі;
- є старшими сестрами/братами;

- були в інших країнах Європи;
- регулярно читають газети;
- були об'єктом дискримінації;
- мають друзів інвалідів;
- мають упередження тощо.

Студентів можна попросити запропонувати інші характеристики, але педагог повинен розуміти, які саме характеристики відбивають розбіжності й породжують найбільші упередження.

2. Майбутні вчителі обговорюють такі питання:

1. Чи опинився хтось у групі з людьми, з якими, на їхню думку, вони не мали нічого спільного?
2. Як почуває себе той, хто є частиною великої групи?
3. Як почуває себе той, хто самотній?

Вправу «**Виняток**» пропонуємо впроваджувати для розуміння поняття «справедливість».

Мета: допомогти студентам розібратися в понятті «справедливість», підняти тему взаємовідношень між більшістю та меншинами в суспільстві.

Ресурси: різна кількість кольорових наліпок та одна біла наліпка.

Хід вправи: Учні працюють у парах.

1. Ведучий кріпить наліпку кожному студенту на лоб так, щоб ті не знали їх колір.
2. Кожен студент повинен знайти інших членів своєї групи, таким чином групи збираються за кольорами.
3. Пленарне обговорення й коментарі.

Пропонуються такі питання:

1. Як ви себе почували, коли зустріли першу особу з наліпкою, ідентичною вашій?
2. Як відчував себе учасник з єдиною білою наліпкою?
3. Чи намагалися ви допомогти один одному в своїй групі?
4. Як людина з білою наліпкою може інтегруватися?

Вправа «**Шляхи участі в демократії**» спрямована на розуміння політичної філософії студентами.

Мета: навчити майбутніх учителів встановлювати зв'язки між різними формами участі в суспільно-політичному житті.

Ресурси: перелік можливих форм участі в суспільно-політичному житті.

Хід вправи: 1. Кожен студент пише перелік усіх форм і заходів, за допомогою яких, на його думку, люди можуть брати участь у демократичному процесі прийняття рішень (шляхів участі в демократії).

2. Майбутні вчителі діляться на групи по чотири людини й переглядають розроблені ними списки шляхів участі в демократії. Порівнюють їх, обговорюють і намагаються узгодити один перелік.

3. Групи порівнюють свої списки шляхів участі в демократії з тим, який міститься в підготовленій роздруківці.

Приклад роздруковки для учнів щодо форм участі в суспільно-політичному житті (в демократії):

- Читання про актуальні питання політики та лідерів.
- Обговорення актуальних політичних питань.
- Робота в співтоваристві на підтримку конкретної справи або в межах протесту проти дій уряду.
- Формування або вступ у політичні партії чи інші суспільні або громадянські організації.
- Участь у політичних або громадських зустрічах.
- Стати лідером політичної партії, трудової організації або громадської організації.
- Голосування на виборах.
- Проведення кампаній на підтримку тих, хто висувається на посаду.
- Висування на посади та виконання обов'язків у разі обрання.
- Сплата податків.
- Лобіювання.
- Військова служба.
- Використання існуючих законних каналів, наприклад, контакту з посадовими особами держави, подача позовів до суду тощо.
- Вираз протесту шляхом демонстрацій, бойкотів, страйків тощо.

Важливим показником особистості зі сформованою громадянською компетентністю є вміння попереджати та вирішувати конфлікти. Саме на це спрямовані вправа «Мозковий штурм щодо конфліктів та миру» і вправа «Структурний підхід до вирішення конфліктів».

Вправа «Мозковий штурм щодо конфліктів та миру»

Мета: визначити поняття конфлікту та миру.

Ресурси: фліпчарти та кольорові маркери.

Хід вправи: 1. Слово «КОНФЛІКТ» пишеться на аркушах.

2. Студенти отримують два завдання для мозкового штурму.

а) Майбутні вчителі записують максимальну кількість виразів і слів, пов'язаних із конфліктом;

б) Студенти додають ключові слова, пов'язані з конфліктними ситуаціями. Ця частина виконується в тиші і без коментарів.

2. Коли у студентів закінчуються ідеї, на іншому аркуші пишеться слово «МИР». Процедура повторюється.

3. Обговорення результатів.

Вправа «Структурний підхід до вирішення конфліктів»

Мета: ознайомити студентів із технікою вирішення конфліктів, дати розуміння, що розв'язання конфліктів залежить від навичок, які можна придбати.

Ресурси: пам'ятка «Вирішення конфліктів у шість етапів».

Хід вправи: 1. Викладач знайомить учнів із описом конфліктної ситуації, для якої не може бути однозначного рішення (наприклад: один студент жартує над іншим, який належить до іншої національності). Ситуацію можна представити у вигляді рольової гри.

2. Частина групи вивчають пам'ятку «Вирішення конфліктів у шість етапів», інша частина групи звертається до особистого досвіду у вирішенні конфліктів.

3. Кожна підгрупа пропонує власний варіант вирішення конфліктів.

4. Загальне обговорення.

Пам'ятка «Вирішення конфліктів в шість етапів»

1. Визначення потреб (Чого ви хочете?)	Кожен учасник конфлікту повинен відповісти на це питання, без звинувачень іншої сторони
2. Визначення проблеми (У чому, на вашу думку, полягає проблема в цьому випадку?)	Вся група може допомогти знайти відповідь, яка задовольнить обидві сторони
3. Пошук декількох варіантів вирішення проблеми	Всі студенти можуть висловити свої варіанти вирішення проблеми. Ці варіанти записуються без коментарів та суджень. Мета цього етапу – підготувати якомога більше рішень
4. Оцінка рішень	Кожна сторона конфлікту розглядає альтернативні рішення та коментує, прийнятні вони для них чи ні
5. Визначення найкращого варіанту	Всі сторони конфлікту повинні обрати спільне вирішення, яке задовольнить кожного
6. Спостереження за впровадженням рішення	Для оцінки рішення необхідно скласти план. Залежно від характеру конфлікту й віку опонентів, оцінка може здійснюватися через кілька хвилин, годин, днів

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Дана система вправ є практично апробованою на нашому факультеті та результативною у контексті формування громадянської компетентності

студентів-майбутніх учителів початкової школи. До перспективних напрямів роботи можна віднести розширення системи вправ під час вивчення педагогічних дисциплін та розробку й упровадження вправ в інші цикли дисциплін у межах навчання в педагогічному ЗВО.

ЛІТЕРАТУРА

Закон України «Про освіту». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Law of Ukraine "On education". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>).

Концепція нової української школи. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Concept of new Ukrainian school. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>).

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80?lang=ru#Text> (Concept of development of civic education in Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80?lang=ru#Text>).

Пометун, О. І. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18 (Pometun, O. I. (2005). Formation of civic competence: the sight from the position of modern pedagogical science. *Bulletin of school exchange programs* 23, 18).

Голлоб, Р., Крапф, П. (2016). *Обучение демократии: сборник практических занятий по образованию для демократической гражданственности и образованию по правам человека*, Т. 6. Київ: Основа (Gollob, R., Krapf, P. (2016). *Study democracy: collection of practical lessons of democracy and human rights education*, Vol. 6. Kyiv: Osnova).

Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей. Режим доступу: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (EU Framework Programme for updated key competencies. Retrieved from: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>).

Яблонський, В. М., Андріюченко, Т. В. (2018). *Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку*. Київ: НІСД (Yablonskyi, V. M., Andriuchenko, T. V. (2018). *Civic Ukrainian society: modern practices and development challenges*. Kyiv: NISD).

Living Democracy. Retrieved from: <https://www.living-democracy.com/home>

РЕЗЮМЕ

Шпаляренко Юлія. Формирование гражданской компетентности будущих учителей начальной школы в процессе изучения педагогических дисциплин.

В статье рассмотрен опыт по формированию гражданской компетентности будущих учителей начальной школы в процессе изучения педагогических дисциплин на факультете начального обучения университета Ушинского. Определено, что сегодня особое значение приобретает гражданская компетентность личности, описана необходимость иметь сформированную гражданскую компетентность учителю начальной школы.

Охарактеризована личность, которая имеет сформированную гражданскую компетентность, проведен теоретический анализ состояния исследуемой проблемы в современной науке, предложены упражнения, направленные на

формирование исследуемого феномена, указано, при изучении каких дисциплин целесообразно проводить такую работу.

Ключевые слова: гражданская компетентность, будущее учителя начальной школы, гражданственность, гражданская компетентность будущих учителей начальной школы.

SUMMARY

Shpaliarenko Yuliia. Formation of civic competence among future primary school teachers in the process of studying pedagogical disciplines.

The article observes the experience of the formation of civic competence among future primary school teachers in the process of studying pedagogical disciplines at the faculty of primary education of South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky.

The article defines that nowadays civic competence has a significant meaning. Because school, especially primary one, has to become a place of the formation of citizens with a strong life philosophy, patriots of their country, people with a formed civic consciousness. But this becomes impossible, if a primary school teacher won't have formed civic competence, so this is why formation of this competence has to be realized during the university education. It mentions that such work is appropriate to be realized through such pedagogical disciplines as "Introduction to the specialty" and "Fundamentals of teaching skills".

The article provides a characteristic of the person, who has a formed civic competence. It's a person with a strong life philosophy, that is capable of critical analysis of information, and ready to make reasonable decisions; the person that is able to value and maintain traditions of Ukrainian nation, its spiritual values, to understand values of foreign nations, be able to realize his own potential for the benefit of the country; responsible for his civil rights and duties, he is an active patriot of his country, capable of accepting the principles of equality, honesty, tolerance, integrity, etc.

The article conducts a theoretical analysis of the state of the investigated problem in modern science, defines insufficiency of research in this field. The article offers exercises, which are determined on the formation of the defined phenomena, like exercises aimed at creation of the positive atmosphere in the classroom "Matching paired cards", "Bouquet of flowers", exercise aimed at understanding of values "Raft game", exercise focused on remembering human rights "Hot Air Balloon Race", exercise aimed at understanding others "all different, all equal", exercise "Exclusion", aimed at understanding the concepts of "justice" and "discrimination", exercise for understanding political philosophy "Ways to participate in democracy", exercise for conflict resolution "Brainstorming: conflict and peace".

It also mentions the perspective of future investigations.

Key words: civic competence, future primary school teachers, civic consciousness, civic competence of future primary school teachers.